

Člověk a pravidla

Jak se filosofie a věda dívají na roli, jakou hrají v rámci lidského života a života lidských společenství pravidla a normativita

Jaroslav Peregrin

*Když Bůh stvořil Adama, pošeptal mu do ucha: *Ve všech kontextech jednání budeš brát v potaz pravidla, byť by to mělo být jenom pravidlo, že se máš řídit po pravidlech, která bys mohl brát v potaz. Přestaneš-li brát v potaz pravidla, budeš chodit po čtyřech.**

Wilfrid Sellars

OBSAH

Úvod: Proč pravidla?	3
1 Pravidla a filosofie	5
1.1 Jak se pravidla dostala do centra nedávných filosofických diskusí	5
1.2 Wittgenstein o pravidlech	10
1.3 Některá důležitá rozlišení	15
1.3.1 Povely vs. omezení	15
1.3.2 Pravidla vs. direktivy	16
1.3.3 Pravidla vs. pravidelnosti	17
2 Pravidla a evoluce	20
2.1 Věžňovo dilema	20
2.2 Jak pracuje evoluce?	23
2.3 Modely vzniku spolupráce	26
2.4 Spolupráce a pravidla	28
2.5 Pravidla a šíření vzorců chování	31
3 Pravidla a mysl	34
3.1 Jak a proč mohly vzniknout zárodky mysli?	34
3.2 Proč je dobré mít mysl?	36
3.3 Lidský rozum	38
3.4 Normativní postoje	43
3.5 Struktura lidského jednání	44
3.6 Od potřeb k přáním a přesvědčením	48
4 Pravidla a jazyk	52
4.1 Pravidla jazyka	52
4.2 Od manipulace k pravidlům	53
4.3 Neslučitelnost a odvoditelnost	56
4.4 Pravidla a logika	59
5 Pravidla a společnost	63
5.1 Kultura z hlediska evoluce	63
5.2 Kultura a jazyk jako věc virtuálních prostorů	66
5.3 Soběstačná a nesoběstačná pravidla	70
5.4 Dvě úrovně lidského rozumu	72

Úvod: Proč pravidla?

Filosof Immanuel Kant si všiml toho, že člověk existuje jakoby ve dvou světech. Jakožto *organismus* se pohybuje, jak Kant říká, v *říši pojmu zákona*, to jest ve světě deterministicky ovládaném zákony příčiny a účinku, to jest takovými zákony, jaké hledají přírodní vědy. Současně se však, jakožto *osoba*, pohybuje i v jiném světě, který Kant nazývá *říši pojmu svobody* – ve světě, kde není pouze vláčen přírodními silami, ale může se svobodně rozhodovat, konat činy, za které nese zodpovědnost a volit mezi dobrem a zlem.

Existence toho druhého světa je podle Kanta paradoxně věcí schopnosti člověka stanovovat si zákony. Svoboda, která je určujícím momentem tohoto světa, je primárně svobodou přijmout či odmítnout ta či ona pravidla. To ale zní poněkud podezřele: není snad skutečná svoboda věcí schopnosti pravidla nerespektovat? Není *pravidlo* vlastně protipólem *svobody*? (Pamětníci si možná vzpomenou na potměšilost, se kterou ideologové někdejší komunistické moci opakovali slogan "svoboda je poznaná nutnost", který je připisován Kantovu pokračovateli a kritiku Hegelovi¹, od nějž vede přímá cesta k Marxovi a potažmo ke komunismu; a mohou pojmout podezření, že ten kantovský postoj je jenom nějakým obmyslným pokusem nám namísto *skutečné* svobody podstrčit nějakou její filosofickou, a potažmo pak i třeba ideologickou zpotvořeninu.)

Existence takového světa je ale samozřejmě podezřelá i z hlediska vědy. Chce nám Kant snad namluvit, že tu vedle našeho normálního světa existuje ještě nějaký jiný, nadpřirozený, v němž neplatí přírodní zákony? Není tohle všechno jenom pozůstatek nějakého blábolení, ke kterému byli filosofové odsouzeni v době, kdy byla věda v plenkách, ale pro které v dnešním světě rozvinuté vědy není místo?

Kantovu řeč o *říši pojmu svobody* ale můžeme také vidět jenom jako jakousi metaforu poukazující na to, že my lidé dokážeme vytvářet něco, co sice není tak docela skutečností v přírodovědeckém slova smyslu, skutečností to ale přesto v jiném smyslu nepochybně je. Je například český státní dluh skutečností? Nepochybně; vždyť takový dluh může vést v krajním případě třeba až k bankrotu, který bychom, a o tom asi nikdo nepochybuje, pocítili velice skutečně. Je skutečný z hlediska přírodovědy? To už je otázka složitější: on totiž stojí a padá s tím, že platí určitá pravidla, to jest že se lidé těmito pravidly řídí. Jeho přítomnost není detekovatelná způsobem, jakým detekujeme třeba přítomnost tepla nebo přitažlivosti – je to jakási 'kolektivní fikce'. Ne proto, že by to nebyla skutečnost, ale proto, že stojí a padá s postoji lidí.

Z těchto a podobných důvodů není kantovská charakteristika člověka jakožto *normativní bytosti*, to jest *bytosti řídící se pravidly*, pro mnoho filosofů tak docela od věci. Z tohoto hlediska tedy rozhodně stojí za to pojem pravidla prozkoumat. Stojí to ale za to zdaleka

---

¹ U Hegela ho ovšem v této podobě nenajdeme; připisuje mu ho Friedrich Engels ve své knize *Anti-Dühring*. Ta věta navíc zní "Die Freiheit die Einsicht in die Notwendigkeit", takže jejím rozumným českým překladem by bylo spíše "Svoboda je vzhled to nutnosti" či "Svoboda je pochopení nutnosti".

nejenom z hlediska filosofických teorií (možná na první pohled obskurních) – s tímto pojmem se totiž v poslední době stále častěji utkává i věda.

Poté, co byla za víceméně jednotící rámec současných věd o živé přírodě přijata evoluční teorie a co si tato teorie čím dál častěji nachází cestu i do věd společenských, se před vědci otevírá problém prozkoumání toho, jakým způsobem se v rámci evoluce mohl objevit člověk s tolika rysy nepodobnými rysům svých zvířecích bratranců. To, co je v současné době v tomto kontextu v centru pozornosti, je otázka evolučního vysvětlení vzniku spolupráce. A jednou z věcí, na kterou chci v této knize poukázat, je to, že problém vzniku pravidel je úzce souvisí s problémem vzniku spolupráce. Mojí hypotézou je to, že pravidla jsou tím, co umožnilo, že se spolupráce promítla do samotné naší podstaty a učinila z nás rozumné, hovořící a kulturní tvory. Můžeme tedy bez nadsázky říci, že člověk je bytostí především normativní.

Současně chci ukázat, že stejný druh normativity, který stojí v základě lidské společenskosti, stojí i v základě lidského jazyka a lidského rozumu – že tedy nazvat člověka normativním tvorem můžeme bez velké nadsázky. V tomto bodě se podle mne současná věda a filosofie protínají způsobem, který je nejenom neobyčejně pozoruhodný, ale i dosud téměř zcela opomíjený. Protínají se právě v bodě, kde se na scénu dostávají pravidla.

V této knize čtenář najde především kriticky pojatý přehled něčeho z toho, co bylo ve vědě a o filosofii na téma pravidel dosud předloženo. Pokouším se to ale zasadit i do jistého jednotného rámce a snažím se předložit i náznak své vlastní syntézy; zatím ale nejde o mnoho více než právě jen o náznak. Doufám však, že i tak bude tato kniha pro čtenáře zajímavá.

Za mimořádně podrobnou a mimořádně cennou oponenturu předchozí verze tohoto rukopisu jsem vděčný svému příteli Vladimíru Svobodovi. Za další připomínky k pracovním verzím knihy děkuji Ondřeji Beranovi, Tomášovi Marvanovi a Tomáši Hříbkovi.